

egy darabját helyezték. A Colegio Militar alapításának 100. évfordulóján hamvait az iskola kápolnájába szállították át. Sírkövét azóta újabb emléktáblákkal vették körbe.

Emlékét szülőföldjén és választott új hazájában is kegyelettel ápolják. Gidófalvi szülőháza már nincs meg, de a település központjában, a polgármesteri hivatal épületének falán emléktábla áll, melyet a Székely Mikó Kollégium diákjai állítottak 1911-ben. A templom udvarán kopjafa emlékezik rá, a 200. évfordulón pedig mellszobrot avatnak tiszteletére. Néhány éve Gyergyószentmiklóson mellszobrot, Óbudán lovas szobrot állítottak neki.

Buenos Aires elővárosában, El Palomarban a Colegio Militar épületében, míg a fővárosi Chacarita temető német parcellájában álló Magyar Hősök falán spanyol nyelvű emléktábla idézi életét és tetteit. Buenos Airesnek 2004 óta immár magyar tere is van (Plaza Hungria), ahol Szent István mellszobra előtt egy székelykaput állítottak, rajta Czetz János faragott arcképével.

Az örmény-székely származású szabadágharcos tábornok, rendkívül tehetséges mérnök, térképész életútja példaértékű, mindenhol maradandót alkotott. Egész életében azt tette, amit szíve és lelkiismerete diktált. Megalkuvást nem ismerő, magyarságához haláláig ragaszkodó, nemzete iránt elkötelezett, szerteágazó életműve méltó az utókor emlékeztetére.

Udvarhelyi Nándor

Kétszáz éve született Csengery Antal

2022-ben Csengery Antal születésének kétszázadik évfordulójára emlékezünk. Érdeemes ebből az alkalomból felidéznünk az alakját, annál is inkább, mert a köztudatban talán semmi sem maradt fenn mindabból a sokoldalú tevékenységből, amely a nevéhez köthető.

Nagyvárad születésű, a politika iránti érdeklődését a szülői házból hozta. A nagyvárad jogakadémia, ahol tanult, nem nézte jó szemmel, hogy belebonyolódott az 1839-es helyi követválasztási eseményekbe, ezért helyben nem, csak Debrecenben fejezhette be jogi tanulmányait. Híre és „politikai múltja” ottani diáktársai köréből csodálatot váltott ki, olyan nyira, hogy hamar a diáktársaság elnökévé választották. Miután befejezte tanulmányait, visszatért Nagyváradra, s a reformer szellemiségű megyei alispán, Beöthy Ödön gyakorlonoka lett. Az eddig szerzett elméleti tudására így hasznos gyakorlati tapasztalatok épültek.

1843 tavaszán új országgyűlés kezdődött Pozsonyban, s a követté választott Beöthy Csengeryt is vitte magával asszisztenseként. Itt ismerkedett meg a centralisták alkotókörével – Eötvös Józseffel, Szalay Lászlóval, Trefort Ágostonnal –, s olvasottságuk, de legfőképpen nézeteik magukkal ragadták. Eötvösök átfogó programmal rendelkeztek Magyarország modernizálását illetően, de mindenekelőtt a rendi alapon szerveződő országgyűlés helyett népképviselői alapon álló törvényhozás, Helytartótanács helyett pedig az országgyűlésnek felelős kormány megvalósulását sürgették. A bécsi udvar politikájával szemben álló ellenzéken belül csodabogarak voltak ők, akik akkor kaptak nagyobb közfigyelmet, amikor egy bonyolult hatalmi játszma sakkfiguráiként ők lettek a Kossuthtól elvett *Pesti Hírlap* készítői. Kezdetben Szalay volt az újság szerkesztője, ő azonban nyűgnek érezte ezt a feladatot és átadta Csengerynek. Így került 1845-ben, huszonhárom évesen az ellenzék egyetlen sajtóorgánumának élére.

A feladat azonban éppen annyira volt megtisztelő, amennyire nehéz. Egyszerre kellett eleget tenni az ellenzék jogos követelésének, hogy egyetlen lapként teret engedjenek nem-centralista hangoknak is, közben pedig saját eszméiket is tovább kívánták hirdetni, és mindemellett színesebbé, változatosabbá is kellett tenni a lapot, hogy kelendőbbé váljon. S ha ez nem lett volna elég, a cikkeknek még a cenzorok próbáját is ki kellett állniuk.

Három évig, 1848 végéig állt a lap élén, ennek köszönhetően a pest-budai értelmiségi körökben ismertté vált. A kortársak méltányolták olvasottságát, korosztályának írói, költői – többek között Petőfi, Jókai, Irinyi József, Pákh Albert – pedig egy-egy nemzeti színházi előadás után előszeretettel mentek fel szerkesztőségi lakására beszélgetni, teázni. Növekvő tekintélyének jeleként 1847 végén a Magyar Tudományos Akadémia is a levelező tagjai sorába fogadta.

1848 tavaszán a forradalom, s nyomában az alkotmányos fordulat valóra váltott sok mindent abból, amelyet újságjukban évek óta hirdettek, de legfőképpen megvalósult a népképviselői országgyűlés és felállt az országgyűlésnek felelős kormány is. Csengery lelkesen üdvözölte az áprilisban elfogadott törvényekkel végbement – ahogyan maga nevezte – „*nagy alkotmányreform*”-ot, s a megvalósult jogegyenlőség apró jeleként lemondott a nemesi származását jelző *y*-ról a vezetékneve végén.

Az események azonban hamar számára aggasztó fordulatot vettek. Nem látta értelmét az önvédelmi harcnak, s Kossuthot okolta, amiért szerinte hazárdjátékot játszott saját nemzetével. Úgy döntött szerkesztőtársával, Kemény Zsigmonddal – akivel 1848 márciusától már közösen szerkesztették a *Pesti Hírlapot* –, hogy távoznak a lap éléről.

1849 elején az úgynevezett békepárt sorait erősítette, akik – az alkotmányosság fenntartása mellett – az osztrákokkal való mielőbbi megegyezést szorgalmazták. Miután áprilisban kimondták az ország függetlenségét, Szemere belügyminisztériumában vállalt kodifikációs feladatokat. Szemere nem kisebb megbízatással látta el őt és kollégáit, mint egy új alkotmány körvonalainak a sietős felvázolásával, de foglalkoztak a zsidók jogegyenlőségével és a nemzetiségek jogainak törvénybe foglalásával is. A későbbi felelősségre vonások idején azonban legfőképpen azért lehetett félnivalója, mert egy olyan új lap elindításában és működtetésében is segédkezett, amely már címében – *Respublica* – is köztársasági eszméket hirdetett.

Márpedig a felelősségre vonások a szabadságharc leverését követően azonnal elkezdődtek, Csengery ezért sok kortársához hasonlóan hónapon keresztül bujkálni kényszerült. 1849 végén azonban önként haditörvényszék elé állt, s ott végül nem találták bűnösnek.

Megélhetés után kellett néznie a kiépülőben levő új, önkényuralmi rendszer keretei között úgy, hogy politikai újságírásról szó sem lehetett. Azért a sorok között be lehetett csempészni 1848–49 eseményeinek értékelését és utat lehetett mutatni az olvasóközönség számára. Ezeket a célokat szolgálták lexikonszócikkei az 1850-es évek első felében készülő *Újabb Kori Ismeretek Tára* köteteiben, valamint politikusportréi a *Magyar szónokok és státusférjak* című, általa összeállított kötetben. Munkát vállalt emellett Szőnyi Pál új magániskolájában – történelmet tanított – és lefordította Thomas Babington Macaulay angol történétírónak az angol forradalom utáni évekről szóló munkája első részét, mert erőteljes párhuzamokat érzett a műben Magyarország forradalom utáni állapotára vonatkozóan.

Jövedelemre már csak azért is szüksége volt, mert időközben családos ember lett. 1851-ben Egressy Béni, a neves zeneszerző özvegyét, König Rózát vette feleségül, s gyermekeik is születtek. Kereste a lehetőséget, hogy újra újságíróként szólalhasson meg. Számos, többnyire rövid ideig működni hagyott folyóiratban írt cikkeket. A témák, amellett, hogy politikamentesek, meglehetősen változatosak voltak. Sok színikritikát is írt ekkoriban, oly-

annyira, hogy a Nemzeti Színház igazgatója, Festetics Leó meghívta tagnak az újonnan írt drámák előadhatóságát véleményező bizottságba.

Ezekben a közéleti mozgáster szempontjából zord időkben azt tűzte ki célul, hogy a régi, reformer közszellemet minden lehetséges eszközzel ébren tartsa. Ennek érdekében azon fáradozott, hogy minden vidéken élő, általa tehetségesnek tartott író, költőt Pestre csábítson, akik itt, együtt garantálnák a színvonalas magyar kultúrát, s készen állnának a megszólalás minden rendelkezésre álló csatornáját kihasználni. Ilyen tehetséges író ismert meg Gyulai Pálban, majd kevéssel később Arany Jánosban, s mindkettejükkel szoros barátságba került.

Mindemellett belevágott a tanulásba is. Ahogyan kortársai közül sokan mások is, természettudományos ismereteit kezdte bővíteni, hogy a viszonylagos tétlenség éveit minél hasznosabban töltsse. Leginkább a botanikát szerette meg, s az önképzésnek haszna is lett, amennyiben Szőnyi a történelem mellett a növénytan oktatására is felkérte. Majd az újonnan induló protestáns teológiai főiskola is a botanika (később pedig már a stilsztika) tanításával bízta meg.

Ekkoriban legközelebbi barátjával, Kemény Zsigmonddal egy saját ismeretterjesztő folyóiratot indítottak *Magyar Nép Könyve* címmel, amelyben a mélyebb háttértudással nem rendelkező nagyközönség számára könnyen emészthető tudományos ismertetéseket és verseket, elbeszéléseket közöltek. Lapjuk két évet élt, benne Csengery egy angol szakmunka alapján a mindennapi életben előforduló anyagokról, élelmiszerekről indított sorozatot.

Közben, 1855-ben rászánta magát akadémiai székfoglalója megtartására is. Az akadémia titkára, Toldy Ferenc arra biztatta, hogy Ipolyi Arnold előző évben megjelent *Magyar mythologia* című művét vegye alapos bírálat alá, mely a honfoglalás előtti magyarság hitvilágát próbálta meg rekonstruálni. Már akkoriban is meglehetősen szokatlan volt székfoglaló gyanánt saját eredmények helyett valaki másnak a tudományos munkáját bírálni. Nagy vita is kerekedett belőle, melyet a néprajztudomány azóta is számon tart.

Ugyanekkor az ország talán legjelentősebb napilapja, a *Pesti Napló* élére egykori szerkesztőtársa, Kemény Zsigmond került, maga pedig a lap főmunkatársaként tevékenykedhetett tovább. Persze politikáról még 1855-ben sem eshetett szó, ezért elsősorban a kulturális tartalmat nyújtó tárcarovatban publikált, főleg történeti tárgyú könyvismertetésekkel jelentkezett.

1857-ben immár egyedül indított egy újabb, ezúttal hosszabb életű ismeretterjesztő folyóiratot, a *Budapesti Szemlét*, amelynek a célcsoportjai már nem a szélesebb néprétegek, hanem a tanultabb középosztály – értelmiségiek, polgárok, középbirtokosok voltak. Az ő műveltebbé tételükben látta a nemzet gazdasági és kulturális fejlődésének zálogát. Tizenhárom éven át megjelenő folyóirata az új magyar és külföldi tudományos és művészeti eredményeket mutatta be.

Lassanként kiterjedt kapcsolati hálót épített ki, s amikor egyik-másik reformkori egyesület ismét működni engedték, kapcsolatainak köszönhetően több – a Magyar Gazdasági Egyesület, a Kisfaludy Társaság, a Magyar Írók Segélyegylete – is felvette a tagjai közé. Szerteágazó feladatai lettek, nagy munkabírásról és széles érdeklődési körről tett tanúbizonyságot. Vállalásaiban immár nem is elsősorban a pénzkereset vezette, hanem saját, illetve baráti köre értékrendjének, szemléletmódjának az érvényesítése.

1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja és jegyzője lett. Utóbbi megbízatás elsősorban a jegyzőkönyv vezetését jelentette, ezért jelen kellett lennie a tudományos osztályok ülésein. Az ott elhangzó előadásokról rendszeresen beszámolt a *Pesti Napló*, majd később más újságok hasábjain is. Maga indítványozta az Akadémia tevékenységének

kibővítését a statisztika tudományának művelésével, s a következő években részt is vett a Statisztikai Bizottság munkájában.

Miután az önkényuralmi rendszer 1860-ra fenntarthatatlanná vált, Ferenc József egy új, korlátozott alkotmányosságra épülő berendezkedést kívánt bevezetni, ez azonban olyan távol állt az önállóság 1848-ban már megvalósult mértékétől, hogy a magyarok részéről teljes elutasítás fogadta. Megcsillant viszont egy szabadabb közéletnek a lehetősége, s Csengery és sokan mások számára ez utóbbi momentum nyújthatott némi vigaszt. Újra írhatott politikai tartalmú cikkeket. Írt is, s közben olyan heves és személyeskedő vitába keveredett Török Jánossal, a *Pesti Hírnök* című napilap újságírójával, hogy párba jött a vége. Pisztolyal álltak ki egymás ellen, s szerencsére mindketten sértetlenek maradtak.

Tizenkét év szünet után, 1861-ben összeült az országgyűlés, s Csengeryt is képviselővé választották. Vérmes reményeik azonban nem voltak, miután az uralkodó ragaszkodott ahhoz, hogy egy birodalmi törvényhozás számára válasszanak képviselőket, az országgyűlés döntő többsége pedig hallani sem akart erről. Arra mindenesetre kihasználták az üléseket, hogy onnan a szélesebb nyilvánossághoz szóljanak. Csengery arról beszélt, amelyről újságíróként beható tapasztalatai voltak: a cenzúra működését tárta a nyilvánosság elé.

Amikor Ferenc József belátta, hogy az országgyűlési többség nem fogja támogatni a bevezetni kívánt alkotmányos konstrukciót, feloszlatta az országgyűlést. Csengery ezek után ismét visszatért az újságíráshoz. Számára az a fajta passzivitás, amelyet Deák ekkor választott, nem volt követhető már egzisztenciális okokból sem. 1862 elejétől nap mint nap jelentkezett a *Pesti Napló* címlapján új, *Bécsi dolgok* című rovatával. Miközben a birodalom fővárosában megjelent lapokat szemlélte, hozzáfűzéseiben, rövid megjegyzéseiben,

Csengery Antal 1861-ben, ismeretlen fotográfus fényképe (Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

apránként, a sorok között a lehető legpontosabban értésre adta, hogy Deák és köre – amelynek maga is egyértelműen a tagja volt – hogyan képzei a birodalom alkotmányos átalakítását. Ezek az odavetett félmondatok, mondatok a kiegyezést előkészítő közjogi érvek figyelemre méltó gyűjteményei. Deák is felfigyelt arra, milyen tudatosan és határozottan képviselte a sorok között a magyar alkotmányjogi álláspontot. Megkérte ezért, hogy segítsen megírni egy olyan közjogi tanulmányt, amelyben már burkolt formában kinyilvánították a kiegyezési szándékot. Bár több hónapos intenzív munkájuk egyelőre fiókban maradt – csak 1865-ben jelentették meg –, a tanulmány elméleti alapját képezte a néhány évvel később valóban megvalósult dualista államrendszernek. Megalapozta továbbá azt a szoros munkakapcsolatot kettejük között, amelynek a kiegyezési tárgyalások során is nagy hasznát vették.

1862-ben sikerült kijutnia Párizs érintésével a londoni viláigiállításra. Élményeiről lelkesen és lenyűgözve számolt be feleségének leveleiben. Majd felkérte a Magyar Gazdasági Egyesület egy emlékirat elkészítésére. Hollán Ernő vasútügyi szakemberrel együtt azt kellett összegeznük, hogyan épüljön ki az ország vasúthálózata, s merre lenne kívánatos vasútvonalakat építeni.

Az évek során egyre erőteljesebben képviselte egy földhitelezési felállításának eszméjét, s ahogyan a műveltség

fejlesztése terén, ebben az esetben is elsősorban a középbirtokosokra gondolt, az ő anyagi felemelkedésük lebegett a szeme előtt. Lónyay Menyhérttel még 1858-ban emlékiratot is készítettek a tárgyban, amellyel a hatalom figyelmét kívánták felhívni a kérdés elodázhatatlan voltára. Hosszú évek kitartó munkájával sikerült kijárniuk az uralkodói engedélyt, így végül 1863-ban valóban felállt az új pénzügyintézet. Maga a Magyar Földhitelintézet titkára, majd évekkel később az egyik igazgatója lett, s ez az anyagi biztonságot is meghozta számára.

Amikor a pénzügyintézet saját székházba költözött, az addig jellemző gyakori költözködések is megszűntek, családjával a székházban kapott egy lakást. Sőt, már saját nyaralóra is gondolhatott. A Városliget szélén vásárolt egy üres telket, s építtetett fel egy saját házat. 1865-től kezdődően ott töltötték a nyarakat, a kertben pedig botanikai ismereteit kamatoztathatta a gyakorlatban. Bár kilenc gyermekük született, közülük csak négyen – Lóránt, Olga, Leona és Etelka – érték meg a felnőttkort.

1865-re az uralkodó is elkötelezetté vált a kiegyezés minél előbbi tető alá hozásában, s a tárgyalások alapját Deák javaslata képezte. Újra összeülhetett az országgyűlés, s Csengery ettől kezdve haláláig képviselő maradt. A kiegyezési törvény megalkotásának folyamatában mindvégig Deák jobb kezeként dolgozott. Vezette a tárgyalások jegyzőkönyveit, segítette az uralkodóhoz címzett feliratok, majd a kiegyezési törvény egyes részeinek megfogalmazásában. Tekintélyes országos politikussá, a Deák körül formálódó kormánypárt vezető személyiségévé vált. Bár 1867 után számos alkalommal megkínálták miniszteri tárcával, ezekre mindig nemet mondott, mert nem kívánta figyelmét csak egy területre összpontosítani.

Pályája csúcspontját a kiegyezést követő évek jelentették, amikor kiépült az új államrendszer és számtalan részletkérdést meg kellett oldani. Deák a kiegyezési törvény megszületésének pillanatától kezdve a háttérbe húzódott, Csengery szerepe viszont ettől nőtt meg, mert a különböző testületekben kimondatlanul is őt „helyettesítette” mint legközelebbi munkatársa és elvbarátja az ő képviselői helyét foglalt állást.

Már 1867 augusztusában-szeptemberében vezető szerepet játszott annak a Bécsbe utazó országgyűlési küldöttségnek a munkájában, amelynek a hasonló osztrák küldöttséggel közösen meg kellett határozni, milyen arányban fizesse a birodalom két fele a közös költségeket. A minisztereknek abban is ki kellett kérniük a véleményét, hogy a birodalom magyar fele mekkora részt vállaljon át az addig felhalmozódott államadósságból. Azután 1868 elején ismét Bécsben kellett töltenie két hónapot, mert először ültek össze a birodalmi közös ügyek költségvetését megtárgyaló és elfogadó delegációk. Ez, a delegáció intézménye volt a legkényesebb része a kiegyezéssel létrejött új, dualista államrendszernek, ugyanis sokan attól tartottak, hogy ha a magyar és az osztrák parlamentek által delegált hatvan-hatvan küldött összeül egymással dönteni a közös költségvetésről, abból könnyen válhat birodalmi parlament. Márpedig ezt a magyarok mereven elutasították. A delegációk első ülészakán tehát az intézmény életképességét kellett bebizonyítani, s megnyugtanni a kételkedőket, hogy nem áll fenn a birodalmi parlamentté összeolvadás veszélye. Ez kétséget kizáróan sikerült, Csengery irányításával kialakították a tárgyalásoknak azt a menetrendjét, amelyet azután nagy vonalakban az elkövetkezendő évtizedekben is követtek.

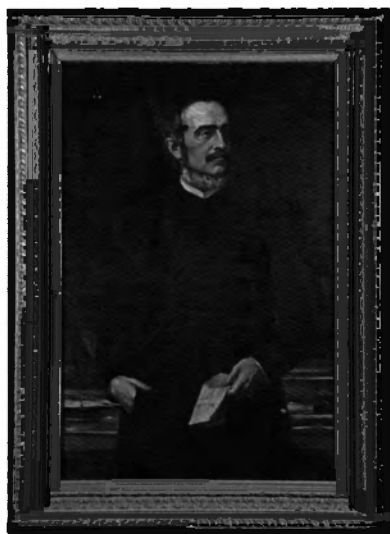
A következő nagy feladat Horvátország magyar királyságon belüli közjogi helyzetének szabályozása volt az új, alkotmányos berendezkedés viszonyaihoz alkalmazkodva. Meg kellett állapodni a horvát tartománygyűlés, a szábor küldöttségével, az új rendszer működésének ez is elengedhetetlen feltétele volt. Saját feljegyzései alapján Csengery ezeken a tárgyalásokon is vezető szerepet játszott, annak ellenére, hogy azokon Deák is részt vett.

Csengery ebben a helyzetben ábrázolta először Deákat olyan korosodó embernek, akit ugyan tisztelet illet, de aki nem minden esetben cselekszik, illetve nyilatkozik megfontoltan, s akit a szenvedélyek, s nem az érdekek irányítanak. Csengeryre – mint Deák legközelebbi munkatársára – mindez többletterhet rótt, hiszen a sok egyéb szempont mellett törődnie kellett Deák megbékítésével és meggyőzésével is, mindezt ráadásul kellő körültekintéssel és tapintattal kellett végeznie.

A neveléstörténeti irodalom rá elsősorban mint a polgári iskolák megteremtőjére emlékezik. Az oktatói munka az 1850-es években gyakorlati tapasztalatokhoz juttatta – összesen kilenc éven át tanított –, elméleti tudását azonban a szakirodalom tanulmányozása mellett egy pedagógus barátjával, Gönczy Pállal folytatott beszélgetései alapozták meg. Az 1870-es években azután már egyértelműen a közoktatás érdekelte leginkább.

A polgári iskola mint új iskolatípus bevezetésére az 1868-as népoktatási törvény keretei között került sor. Széles műveltséget és gyakorlati ismereteket egyaránt nyújtó iskolatípust kívánt meghonosítani elsősorban azon középpolgárok számára, akik az alapképzésnél magasabb végzettséget igényeltek a négy elemi iskolai osztályt befejező, tíz éves gyermekük számára, de nem szánták őket felsőfokú tanulmányokra, inkább az ipar vagy a kereskedelem területén látták gyermekük jövőjét.

Politikai tevékenységének legfontosabb terepe a képviselőház 1867 végén felálló Pénzügyi Bizottsága lett. A testület előzetesen megtárgyalt minden, költségvetési vonzattal járó törvényjavaslatot, s véleményt mondott róla. Hozzátett, elvett, módosított a jogszabálytervezetek szövegén. Csak ezek után, a támogató vagy elutasító véleményükkel együtt került az adott javaslat a Ház elé. Kiemelt feladatuk volt minden évben az államháztartás következő évi bevételeit és kiadásait tartalmazó költségvetéseket tüzetesen, tételtől tételre átvizsgálni. Csengery a bizottság megalakulásától kezdve annak megszakítás nélkül a tagja volt, sőt elnökként éveken át vezette is a munkáját. Irányítása alatt a Pénzügyi Bizottság a mindenkori kormány munkáját szigorúan ellenőrző testületté vált, ahol ha leszavazták a kormány egyik-másik előterjesztését, az könnyen kormányválságot okozott. Munkájukat ennél fogva a sajtó mindig nagy figyelemmel kísérte, s a miniszterelnökök és a miniszterek számára is fontos volt eljárni az üléseikre, hogy a kellő felvilágosításokat megadják.

Csengery Antal, ismeretlen festő műve (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

1869 előtt a választásokon mindig valamelyik, szülővárosához, Nagyváradhoz közeli választókerületben indult, 1869-ben azonban a későbbi miniszterelnök, ekkor még ellenzéki Tisza Kálmán irányításával oly mértékben megerősödött ott az ellenzék, hogy alulmaradt a megmérettetésen. Pártja azonban nem hagyta, hogy kiessen a képviselőházból, ezért az első felszabaduló mandátumot megszerezte. Ettől kezdve haláláig a nagykanizsai választókerületben indult és nyert.

Miközben a képviselőházi munka, a nyári szünetet leszámítva, mindennapos elfoglaltságot jelentett, állandó jelenlétet igényelt földhitelintézeti állása is. Mindemellert 1871-ben az Akadémia alelnökévé is választották, s ettől kezdve az intézmény pénzügyeinek fő fe-

lelősévé vált. Ő állította össze évről évre a költségvetést, minden számlát felülvizsgált, és a legkisebb összeget is csak alapos ellenőrzés után engedte kiutalni. Emellett főszerepet játszott az akadémiai könyvkiadás átfogó reformjában, s egy önálló akadémiai kiadó létrehozásában. Arra is maradt energiája, hogy egy akadémiai olvasó- és társaskört szervezzen.

Munkabírása határtalannak tűnt. Jutott ideje a fővárosi politikában is részt venni. 1867-től kezdődően fővárosi képviselő is volt, s 1869-ben kedvező hitelkonstrukciót dolgozott ki Pest városa számára. Ugyanekkor beválasztották a fővárosi iskolatanácsba is, sőt maga irányította annak polgári iskolai szakosztályát, így lehetősége nyílt minden követ megmozgatni az első polgári iskolák felállítása érdekében, majd haláláig felügyelte a növekvő számú polgárik szakmai munkáját.

1870-ben Andrassy Gyula miniszterelnök őt kérte meg egy olyan törvényjavaslat megfogalmazására, amely a Pestnek juttatandó állami kölcsönről, s az abból megvalósítandó beruházásokról rendelkezett. Javaslatára alapján született az 1870. évi X. törvénycikk. A törvény egy városfejlesztési csúcscsúszerv, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa felállítását is előírta, mely a városrendezési munkák, valamint a nagy beruházások irányítójaként, s az építési ügyek fellebbviteli hatóságaként létre is jött és egészen 1948-ig fenn is maradt. A húszfő testület jelentőségét mutatta, hogy elnöke a mindenkori miniszterelnök lett, s a valódi irányítást végző alelnököt is a kormány nevezte ki. Csengery Pest küldöttjeként lett a Közmunkatanács tagja, s három és fél éven keresztül, míg ezt a tanácstagságot viselte, számtalan városfejlesztési ügygel foglalkozott. Mind közül kiemelkedett ezekben az években a Városligetbe vezető sugárút (a mai Andrassy út) és a Nagykörút tervezésének és kiépítésének irányítása.

Az 1870-es évek elejétől kezdődően már egyre gyakrabban betegeskedett, minden évben voltak olyan hetek, amikor kiesett a munkából. Egészségének javítását szolgálták ettől kezdődően a nyaranta tett utazások – többnyire családostul – valamelyik fürdőhelyre, eleinte Karlsbadba, majd Emsbe, végül Korytnicára.

1870–71-ben már érezte az aggasztó folyamatokat az államháztartás terén és a kormánypárton belül egyaránt. Az állami túlvállalások és a túlköltekezés az eladósodás rémképét vetítette előre, a Deák-párton belül pedig egyre tapinthatóbb volt a megosztottság, egyre több kérdésben nem sikerült a párton belül egységes álláspontra jutni, sőt, aggasztotta a kormányban levő széthúzás is. A Pénzügyi Bizottság elnökeként igyekezett egyre erőteljesebben érvényesíteni a takarékoság elvét, de igazság szerint nem következetesen. Neki is megvoltak a szívügyei, amelyekre „nem sajnálta” a pénzt. Azzal is tisztában voltak a bizottságban és évről évre hangoztatták is, hogy a fenntartható államháztartáshoz más is kell, mint megszorítás: reformok, előre mutató törvényi szabályozások.

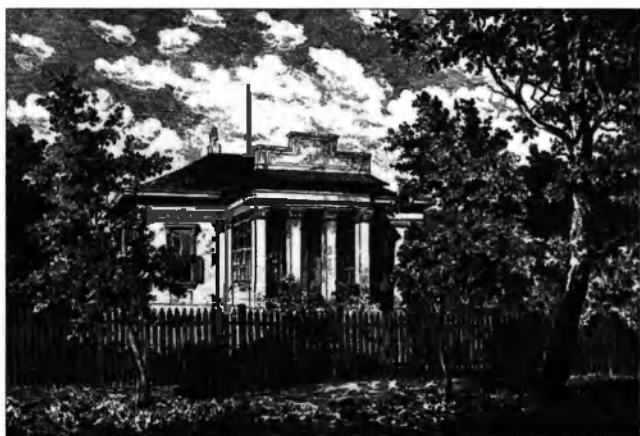
Tisztában volt azzal, hogy az 1873-ban kialakult államcsőd közeli helyzetét a Pénzügyi Bizottság elnökeként bizonyos mértékben őt is terheli felelősség. Olyan államháztartási manőverek fölött hunytak például szemet, amelyek elleplezték a hiány valódi mértékét és komolyabb adóemelést sem mertek indítványozni, mert attól tartottak, hogy a népszerűtlen intézkedés nemcsak a kormány és a mögötte álló párt népszerűségét veszélyezteti, de az egész, még szilárdulóban levő kiegyezési rendszert is. Az 1867 után kibontakozó vasútépítési láz is óriási terhet rótt az államra, amely ösztönzéseképpen számos vasúttársaság veszteségeinek a finanszírozását vállalta.

Nem Csengeryé volt az ötlet, de a kezdeményezés élére állt, hogy ebben a helyzetben egy olyan képviselőházi vizsgálóbizottság álljon fel, amely az államháztartás összes alrendszerét áttekintené, majd egy javaslatcsomagot állítana össze arra vonatkozóan, milyen változtatások, átalakítások és milyen levonások, megszüntetések szükségesek a költségvetési

egyensúly helyreállításához. Ő is elnökölt a létszáma után „huszonegyes bizottság”-nak nevezett testületben, amely 1874 első hónapjaiban működött. Miután a tagságot is ő állította össze, arra törekedett, hogy a töredezett Deák-párt minden árnyalatának vezetőit egy asztalhoz ültesse, hogy együtt keressék a kiutat a válságból, s bízott abban, hogy a nehéz helyzetre való tekintettel megteremtődhet egy szélesebb egység, melynek alapján erősebb, cselekvőképes kormány állhatna fel.

A hosszú távú megoldást, egy erősebb és egységesebb kormány felállítását azonban a Deák-párt és a Tisza Kálmán vezette mérsékelt ellenzék egy párttá egyesülése jelentette, s amint ezt Csengery is belátta, már a két párt fúzióján dolgozott. Tekintélyénél fogva az 1875-ben létrejött új, Szabadelvű Pártban is a vezérkarhoz tartozott, de lassanként fogyó ereje következtében ezek már a csökkenő aktivitás évei pályáján. Pénzügyi Bizottsági tagságát megőrizte, de az elnökséget már nem vállalta. 1877–78-ban viszont újabb bécsi tárgyalássorozatra vállalkozott, a közös költségek megosztásának arányáról, az úgynevezett kvótáról szóló, 1867-ben tíz évre kötött megállapodást kellett megújítani. Majd tagságot vállalt ismét a delegáció munkájában is. Ott már eddigre rutinná egyszerűsödött munkamenetet követtek, a tárgyalások lebonyolításának formái nagyjából úgy rögzültek, ahogyan azokat Csengery a kezdetekkor kidolgozta.

Az utolsó évek már gondolatai összegzésének jegyében teltek. 1878-ban az Akadémia éves nagygyűlésén az intézmény szerepéről és feladatáról vallott nézeteit mondta el. Majd a jogászképzés újragondolása jegyében összehívott tanácskozáson is hosszan felszólalt. Egy

Csengery Antal városligeti nyaralója
(Vasárnapi Ujság 1880. július 25. 30. sz. 481.)

hátterember volt, visszahúzódó, nehezen megközelíthető, akiket viszont közelebb engedett magához, illetve akik bekerültek a társaságába, illetve bebocsátatást nyertek családi életbe, egy figyelmes és kedves embert ismerhettek meg benne.

Sírja a Nemzeti Sírkertben található, a fővárosban és az országban néhány helyen utcát is neveztek el róla, szobra ma a budapesti, hetedik kerületi Almássy téren áll. Budapest Főváros Önkormányzata 1991-ben megalapította az azóta is évente kiosztott *Csengery Antal-sajtódíjat*.

Samu Nagy Dániel

Irodalom. Arany János összes művei. XIII–XIX. Bp., 1966–2015; Csengery Antal összegyűjtött munkái. I–V. Bp., 1884; Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Szerk.: Csengery Lóránt. Bp., 1928; Deák Farkas: Csengery Antal emlékezete. Századok XIV. 1880. 705–731.; Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. I. Bp., 1883; Gábori Kovács József: A centralista Pesti Hírlap politikai stratégiái. Bp., 2016; Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. S. a. r. és jegyz.: Somogyi Sándor. Bp., 1961; Hoppál Mihály: Legendák Ipolyról és a Magyar Mythológiáról. Valóság XXV. 1982. 1. sz. 57–67.; Kemény Zsigmond Naplója. Bp., 1974; Kemény Zsigmond levelezése. S. a. r.: Pintér Borbála. Balassi, Bp., 2007; Képviselőházi naplók, irományok 1861–1878; Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond. I–II. Bp., 1922; Samu Nagy Dániel: A haladás napszámosa. Csengery Antal élete. Megjelenés előtt; Szántó György Tibor: Csengery Antal. A múlt magyar tudósai. Bp., 1984; Szulovszky János: Egy téves adat terjedése. A Magyar Mythologia köteteit elégető Ipolyi Arnold legendájának forrásai. Valóság XLV. 2002. 8. sz. 32–51.

„Az én kardom a tudomány, az én pajzsom a munka”

175 éve született és 100 éve halt meg Hugonnai Vilma,
az első magyar orvosnő

„Jó anyámtól tudom, hogy mi asszonyok azért vagyunk, hogy szolgálatára legyünk a férfinak, aki dolgozik helyettünk” – hangzott el 1908-ban, a Vígszínházban, az előzőleg novellaformában megjelent, színpadra állított, Bródy Sándor *Tanítónő* című drámájában a társadalom többségének elvárása szerinti sztereotípiáknak tradicionálisan megfelelő nő szájából. A főszereplő, Tóth Flóra, vele szemben, az ennek a neveletésnek ellenszegülő, a férfiközpontú rendet alapjaiban ingatagga tevőt személyesíti meg.¹ A mű megírásához egy Pesten tanult, vidéken elhelyezkedő fiatal tanítónő meghurcolásáról és öngyilkosságáról szóló híradás adott ösztönzést.² Bemutatóját pedig megelőzte és kísérte a Svájcban végzett, magyar orvosnő, Hugonnai Vilma nagy visszhanggal kísért, hazai odisszeája.

Kiléphet-e nő a hagyományos hozzá illő szerepekből? Megállnák-e a helyüket a tudományok, a művészetek és a közélet területén? – volt több százada a napirenden tartott kérdés.³ Ellenérvként a *Bibliát*, a szokásjogot hozták fel, többen azonban a nők és férfiak biológiai különbözőségét is bizonygatták. Hugonnai Vilma színrelépésének és pályakez-

1 Földes Anna: Bródy Sándor. Gondolat, Bp., 1964. 72.

2 Juhász Ferencné: Bródy Sándor. Akadémia Kiadó, Bp., 1971. 237.

3 Fábri Edit–Borbíró Fanni–Szarka Eszter: *A nő és hivatása (Kortárs Kiadó, 1999; 2006)* címmel megjelent kétkötetes szöveggyűjteményből többek között megismerhetjük a század neves magyar személyiségeinek (például Karacs Teréz, Brunszyik Teréz, Teleki Blanka, Fáy András, Vahot Imre, Gyulai Pál stb.) a nők képzésére vonatkozó eszmecseréjét, illetve pozitív véleményét. A második kötet néhány fejezete már a nők egyetemre való felvételével is foglalkozik.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Csengery Antal: A népoktatási törvény (Részletek)¹

Jogi és az emberiség jelen művelődési álláspontjának megfelelő, úgynevezett kultúrállam alakítása a nagyszerű feladat, amelyet meg kell oldanunk. S korunk jogi és kultúrállamai a műveltség annál nagyobb fokát teszik nélkülözhetetlenül szükségessé, minél több polgára a hazának van hivatva az országos és helyhatósági választásoknál, a képviselő testületek üléseiben és az esküdtszékeknél, sőt a magán egyesületek és társulatok kebelében is, közvetve vagy közvetlenül járulni az ügyek intézéséhez. Minél nagyobb valamely államban a közvélemény befolyása a közügyekre: annál szükségesebb, hogy e közvélemény fölvilágsult és művelt legyen.

Rég ismert igazság, hogy a tudatlanság bűnök szülőanyja. Régi tapasztalat, hogy amit egy nemzet a közoktatásnál kímél meg, fegyházakra, börtönökre kénytelen kiadni. [...] S ha a szabad intézmények, közkerkölcsi és közgazdasági viszonyok, a polgári jogok, sőt azon foglalkozások gyakorlása is, amelyeket önfenntartása végett űz az ember, az ismeretek bizonyos összegét igénylik: ki kételkedik, hogy a polgárok közoktatásáról gondoskodni, önfenntartása érdekében is, nemcsak joga, de egyik legfontosabb kötelessége minden államnak.

A magyar állam e kötelességének is törekszik megfelelni. [...] Megkezdjük a nemzeti közoktatás nagy rendszerének egybeállítását is azon törvénnyel, mely a népoktatás ügyét rendezte. [...] A közoktatási szabadság nagy elve áll e Program élén. Tanítási szabadság egyesek, testületek, társulatok és hitfelekezetek részére, azon egy föltétel alatt, ha képesek ama kellékeknek megfelelni, amelyet a törvény a népoktatástól méltán megkíván. [...]

Az oktatási szabadság választást enged a szülőknek, ott taníttatni gyermeküket, ahol jobbnak vélik. Csak arra nem ad jogot, hogy ne taníttassák. A legegyszerűbb kertész is tudja, hogy elsatnyul a növény, amelyetől elvonják a világosságot, így van ez az erkölcsi, a szellemi világban is. A szüléknek nem lehet joga a községben, az államban, a társadalomban megörökíteni a sötétséget, a babonát s mindazon bajokat, melyeket a tudatlanság szül. Már az evangélium mondja, hogy nem csak kenyérrel él az ember. A szüléknek szint oly kevésé van joga gyermekeiktől elvonni a szellemi tápot, mint azt, amire a testnek szüksége van.

¹ Kétszáz évvel ezelőtt született Csengery Antal (Nagyvárad, 1822. jún. 2.–Budapest, 1880. júl. 13.) politikus, képviselő, közgazdász, a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke. Forrásunk: *Csengery Antal: A magyar közoktatás és közművelődés némely főbb kérdéseiről*. Franklin Társulat, Budapest, 1880. 5–12. A közlemény alcíme: Töredék szerző 1872-ki képviselői jelentéséből. Az írásmódot a maihoz igazítottuk, a kihagyásokat [...] jelzi. (A szerk.)

Törvényhozásunk ez okból helyesen cselekvék, hogy a közoktatási szabadság elve mellett mindjárt a tankötelezettség elvét is kimondta. Ezt tevén az állam, nemcsak a kiskorúak érdekeit védi, mind legfőbb véd és gyám: hanem a társadalom érdekeit is megóvjja, saját jövőjét is biztosítja. [...] Nem községi vagy felekezeti, hanem jó iskola a kitűzött cél. Csak örvendetes a verseny ez irányban. De kötelessége az államnak fölügyelni, hogy valóban el is éressék a kitűzött cél. [...] Ha másutt előli, itt serkenti a kezdeményezést. A világ művelt államai ma már kivétel nélkül elismerik ezt. De másfelől azt is tapasztaljuk, hogy ahol a népnek nincsen adva tér az iskola igazgatása és fönntartása körül, közömbössé válik e fontos ügy iránt. Közoktatási törvényünk tehát, kellő befolyást enged a községi iskolákra a népnek is. Választott iskolaszékek, s ezek fölött megyei iskolatanácsok őrködnek a nép-oktatás fölött. Üdvös intézkedés már csak a közérdekeltség ébrentartása miatt is. Nem volt még hazánkban, hogy annyi polgár gondolkodott volna, mondhatni kötelességből, a köz-oktatás előmozdításáról.

De a jó tanító teszi főleg a jó iskolát. Közoktatási törvényünknek ezért legelső föladatai közé tartozott gondoskodni a tanító képzéséről, utánképzéséről s értekezletekben, eszme-csere útján is, műveléséről. Föladata a törvényhozásnak, mely jó iskolát akar, a tanító jobb sorsát s maga és családja jövőjét is biztosítani. E részben is megtörtént, ami első lépesül, amennyi egy általános törvény keretében történhetett. A jövő törvényhozás egyik kiváló gondja: valósítani a kimondott elveket tovább fejleszteni az ügyet, amelytől nagy részben közoktatásunk jövője függ. [...]

Ez intézetek [a polgári iskolák], ha kormány és községek egyaránt fölfogják fontosságát, fontos tényezők lesznek közművelődésünk előmozdításában. Azok teremtik meg hazánkban azt a művelt polgári középosztályt, mely más országokban az állam főerejét teszi. Ez teszi lehetővé a józan demokráciát. [...] A közoktatástól, népünk műveltségétől függ főleg e haza jövődjéje.

A jövő törvényhozás legfontosabb teendője folytatni e részben is a megkezdett munkát, s széles alapon, mely immár le van téve, tovább építve, a közép, felső és szakoktatás rendezésével, fölemelni a nemzeti közoktatás összes szervezetének nagy épületét.

HÍREK

Lukács László kitüntetése. A Velencei-tavi Kistérségért Alapítvány és a Velence Resort & Spa alapította

Velence-tóért Díjat

2022-ben

Lukács László

néprajzkutató, Fejér megye díszpolgára kapta életművének elismeréseként, különösen a Velencei-tó térségének néprajzát, szőlő- és borkultúráját, valamint Vörösmarty Mihály örökségét feldolgozó kiemelkedő tudományos és népszerűsítő tevékenységéért. A kitüntetést a 2022. május 6-án a kápolnásnyéki Halász-kastélyban megrendezett Velence-tavi turisztikai évadnyitón adták át Lukács Lászlónak. A jeles néprajzkutatónak és honismerőnek, lapunk állandó munkatársának szívből gratulálunk az újabb elismeréshez! *Az elnökség*